

ЕПІСТОЛЯРІЙ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Сидір КІРАЛЬ

«...НЕОЦІНЕНИМ СКАРБОМ ВВАЖАЮ ЛИСТИ ЛІТЕРАТОРІВ»: ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ЧЕНДЕЯ З ГРИГОРІЄМ СИВОКОНОМ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія
Випуск 1 (47)
УДК 821.161.2-31.09(477.87)Чендей:7.01

DOI:10.24144/2663-6840/2022.1(47).247–265.

Кіраль С. «... Неоціненим скарбом вважаю листи літераторів»: листування Івана Чендея з Григорієм Сивоконем; мова українська.

В архіві письменника зберігаються листи відомого критика, літературознавця, доктора філологічних наук, чл.-кор. НАН України Г. Сивоконя (1931–2014), писані наприкінці 80-х років та копії листів І. Чендея до нього. Слід зауважити, що творчість закарпатського прозаїка попала в поле зору нагоді співробітника харківського часопису «Прапор» одразу після появи збірки «Вітер з полонин» (Київ, 1959). Серед опублікованих рецензій саме Г. Сивокінь найбільш прискіпливо проаналізував уміщену тут повість «Терен цвіте». На його переконання, у контексті малої прози письменника вона явно «програвала» «своєю розтягненістю», «деталізацією в описах, нерідко навіть одноманітною», була перевантажена «дрібністю епізодів», які часті стають «живописними» «цілими розділами», хоча «мало додають до дії і, що найголовніше, до характеристики героїв»¹. Він критично висловився й про головного героя твору Василя Порадюка, ув образі якого, на його думку, автор мав би не лише «показати злидні та страждання закарпатського землероба в дорадянський час», а й вольову та сильну натуру. Насправді, зауважував критик, той постає у творі якимсь «невдахою», а тому «невмотивованим і дрібним здається протест Василя Порадюка в кінці твору, виражений у підпалі оборогу Манзюкового сіна». Таке потрактування «образу провідного героя повісті» рецензент вважав «головним її недоліком»².

На жаль, Г. Сивокінь мимоволі «долучився» до античендейської істерії на Закарпатті. Так, наприклад, на третьому пленумі правління СП України, який проходив 13–14 лютого 1969 р., він, нагоді вже кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України, виступив від імені критиків. Промовець торкнувся питання, як слід трактувати словосполучку «сучасний письменник» в аспекті критерію щодо оцінювання художніх творів. На перший погляд, наголошував Г. Сивокінь, тут не-

має ніяких проблем, адже існує «чітке й визначене поняття «письменник радянський», «письменник партійний» – той, хто зображує життя у світлі комуністичного ідеалу, на основі марксистсько-ленінського світогляду». Промовець дорікав тим митцям, які свідомо робили «установку в своїй творчості на вчорашній день або на визнання, так би мовити, по-тойбічне». І, як не прикро це читати, серед таких «здобутків» називає збірку І. Чендея «Березневий сніг». У повісті «Іван», «центральної речі збірки», безпідставно й упереджено твердив оратор, «автор уже зовсім не в змозі протистояти суперечностям сучасного життя, капітулює перед ним і шукає виходу в авторитарності добрих старих звичаїв, вивічених з діда й прадіда».

«Капітуляція» І. Чендея, на думку Г. Сивоконя, полягала в тому, що автор не показав «перспектив, визначених соціалізмом і розвитком сучасної цивілізації загалом», а звідси «притулок минулого, незрушного (хай ідеться й про звичаї чи побут) є не що інше, як анахронізм або втеча від дійсності»³. Згодом критик кардинально перегляне свої твердження про минувшину як таку у творах І. Чендея, навіть вважатиме його своїм приятелем⁴.

Так, наприклад, у листі до столичного літера-

³ Сивокінь Г. Виступ на пленумі правління СП України, 13–14 лют. 1969 р. // *Літературна Україна*. 1969. 18 лют. С. 3.

⁴ 27.03. 1990 р. Г. Сивокінь повідомляв І. Чендеєві, що відбулися збори творчого об'єднання київських критиків на тему «Релігійна свідомість і художня література»: «З доповіддю мав виступати П. Мовчан, однак не зміг. Та збори відбулися. На них виступили Є. Сверстюк, Наталка Пилип'юк із США, В. Смілянська, В. Сулима, В. Дрозд та ін. Як на мене (та й люди кажуть), було цікаво. А відштовхнулися ми, як бачите, аж від Вашого “Івана”». ІР НБУВ. Ф. 443 “Архів І. Чендея”. Оп. 2. Од. зб. 234. Арк. 25.

Київський адресат надіслав текст свого виступу, який починався так: «Хочу нагадати тут одну досить давню історію з повістю І. Чендея «Іван», вперше видану ще 1968 року і потім надовго загнану в своєрідне літ. підпілля разом з її автором. Ця тема, тепер уже суто літературна історія має, з одного боку, пряме відношення до теми про долю письменника, митця в суспільстві, з іншого, – до релігійної теми в нашій літературі, що, власне, і спричинила була великі неприємності Чендеєві. Тепер ця повість, можна сказати, реабілітована і знову видана». Там само. Арк. 18.

¹ Сивокінь Г. Голос з закарпатських полонин. *Вітчизна*. 1959. № 2. С. 196.

² Там само. С. 197.

турознавця від 30 січня 1989 р. автор «Березневого снігу» напише про таке: «Дякую Вам і за розважливе й помірковане, проте рішуче і таке добре слово не тільки про мого багатостраждального “Івана”, але й про “Калину під снігом”»⁵, яку письменник вважав «знаком на якомусь відтинку літературної дороги». Пам’ятаючи про його недоброчинний виступ на згаданому вище пленумі, І. Чендей делікатно натякнув адресатові, що тепер вже «сподівається на прихильне й зичливе ставлення» до книжки, при тому не маючи ніяких ілюзій, що «Калина під снігом» «разом з колишнім «Іваном» може навести на бесіду ширшу. Правда, початком для якихось розміркувань міг би послужити отриманий мною рівно двадцять літ тому Павличків лист після прочитання «Березневого снігу». Лист був мужнім, підтримуючим, нині я просто сказав би – знаменитим. Павличко так надійно і певно мене підтримав саме тоді, як збиралося на хмари, навіть погримувало...»⁶.

Оцінні судження Г. Сивоконя на згаданому пленумі Д. Павличко категорично не поділяв, і в листі до І. Чендея від 26 лютого 1969 р. писав, що той «молот дурниці про твою книжку. Але добрі книжки на те й пишуться, щоб одні читали і захоплювалися, а інші лютилися і дуріли». У цьому ж листі він аргументовано переконував свого побратима, що в його збірці «Березневий сніг» «побачив письменника, що має свою філософію», бо, власне, не «зовнішні прикмети письма, які б вони прекрасні не були, формують особистість письменника», а якраз ота «внутрішня, філософська, духовна сила творить його неповторну фізіономію, дає йому зір, що сягає будуще». Та й повість «Іван» оцінив напрочуд прихильно: «Не можу нічого найменшою мірою критичного сказати, хіба, може, тільки одне: хотілося б, щоб твій «негідник» десь один раз (не в минулому) виявився людиною. Інакше кажучи, я хочу, аби читач і поспівчував йому в його трагедії деградації, бо ніщо так не підсилює відразу до дурня, як момент співчуття, за який сам читач себе потім картає». Поетові подобалися й інші твори збірки: «Твоя «Лиска» прекрасна. Було моє серце в сльозах, коли я читав її. Зворушений «Луною блакитного овиду». Гарне оповідання і «Березневий сніг». «Пілюлі з-за кордону» сподобалися менше, але були прочитані з інтересом»⁷.

Про те, що Г. Сивокінь не мав рації, свідчить і той факт, що на цьому ж пленумі СПУ інший критик С. Тельнюк небезпідставно й об’єктивно назвав повість «Іван» досягненням не лише автора, а й всієї тогочасної української прози⁸.

⁵ Чендей І. Листи до Г. Сивоконя, 10.08.1981–09.12.2014 рр. (авторизовані машинописні копії). Там само. Од. зб. 512. Арк. 14. Йдеться про оцінку Г. Сивоконем нової кн. «Калина під снігом» та уміщеній там повісті «Іван» І. Чендея ув анкеті критика, опублікованій 26 січ. 1989 р. на сторінках «Літературної України». – С. К.

⁶ Там само.

⁷ Павличко Д. Листи до І. Чендея, 05.10.1958–06.09.1988 рр. ІР НБУВ. Ф. 443 “Архів І. Чендея”. Оп. 2. Од. зб. 197. Арк. 13.

⁸ Див.: *Літературна Україна*. 1969. 18 лют. С. 3.

Суб’єктивні міркування Г. Сивоконя⁹ щодо повісті «Іван» були тим жмутком хмизу, який розпалив нове вогнище-чистилище, через яке, мужньо витримавши всі знущання можновладців, І. Чендей пройшов достойно й не втратив головного – людську гідність.

У листах І. Чендея до Г. Сивоконя є чимало цінних міркувань, які актуально звучать і донині, зокрема його роздуми про те, що в «мистецтві слова теж діє закон про незнищенність матерії!» і попри все таки «існує Істина. І вона святкує» (виокремлення наше. – С. К.). Ці слова письменника були породжені відповіддю Г. Сивоконю на анкету «Літературного обозрення» в рубриці «Вопросы критикам»¹⁰. Йшлося про оцінку тогочасною критикою роману І. Чендея «Птахи полишають гнізда». Г. Сивокінь справедливо зауважив, що в цьому творі український письменник «торкнувся тих проблем, які згодом постали в центрі літератури» (малася на увазі повість В. Распутіна «Прощание с Матёрой», 1976). Сам же автор «Птахів...» наголосив на тому, що «Григорій Матвійович трохі фарби згустив й не відділив критику від «критики», бо насправді цей роман «як твір в мистецтві слова» був прихильно поцінований (20 рецензій) як в Україні, так і в Москві (статті Г. Корабельникова, Л. Теракопяна), номінувався 1967 р. на присудження Шевченківської премії.

У цьому контексті доречно згадати про ще одного авторитетного критика М. Ільницького, який 1967 р. прихильно відізвався про збірку «Терен цвіте» та роман «Птахи полишають гнізда»¹¹, а в спогадах про І. Чендея, написаних 2020 р. на наше прохання, справедливо зауважив, повторивши фактично своє твердження в статті «Від епічності до ... епічності»¹²: «Коли через десять чи п’ятнадцять років з’явилася повість російського письменника Валентина Распутіна «Прощання з Матборою», у якій героїні важко прощатися з островом, що має бути затопленим, бо там її тримає домовик предків, цей твір був сприйнятий як помітне явище в тогочасному російському літературному процесі. І тільки після цього роман українського письменника з подібною проблематикою, який з’явився далеко раніше, був оцінений. Тоді згадали і роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда»¹³.

Тут необхідно наголосити й на тому важливому факті, що «майже ніхто з критиків глибоко не торкнувся внутрішньої суті роману, його певної не-

⁹ У домашній книгозбірні І. Чендея збереглися книжки Г. Сивоконя з дарчими написами: «Дорогому Івану Михайловичу – на добре, довге співробітництво і дружбу. Гр. Сивокінь у Києві. 9.IV. 81 р.» (Визначеність таланту: літ.-крит. статті. Київ, 1978); «Глибокошановному Іванові Михайловичу Чендею, Лауреатові Держ. премії ім. Т. Шевченка, вітаючи його з цією заслуженою перемогою. Гр. Сивокінь, Київ. 9. III. 1994 р.» (Від аналізу до прогнозу (літературно-художній пошук і позиція критика). Київ, 1990). – С. К.

¹⁰ Сивокінь Г. Слагаемые диалоги. Литературное обозрение. 1979. № 10. С. 99–100.

¹¹ Ільницький М. Птахи тяжіють до рідних гнізд. *Жовтень*. 1967. № 10. С. 152–155.

¹² Див.: *Дніпро*. 1980. № 12. С. 137–147.

¹³ Іван Чендей у колі сучасників ... 2-ге вид., допов. ... С. 214–215.

звичайності і небуденності в розкритті теми села, селянина, людських відносин на тлі подій і перетворень в нових умовах життя на Закарпатті». І лише після появи згаданих статей Г. Корабельникова й Л. Теракопьяна, зауважив романіст, «у нас збагнули глибше суть «Птахів...» в їх внутрішньому заряді і цілеспрямованні».

Варто звернути увагу й на той важливий факт, що цей роман одразу був опублікований у перекладі російською мовою на сторінках всесоюзного журналу «Дружба народів» та роману-газети (наклад 2 100 000 примірників) і виданий окремою книжкою в московському видавництві «Молодая гвардия». Тут, як свідчать архівні документи, слід наголосити й на тому, що в Москві між згаданим журналом та видавництвом велася «війна» за право перекладу та подальшої публікації роману між перекладачками Емілією Хайтіною і Юлією Верніковською. Для того часу це справді випадок унікальний, адже ім'я І. Чендея ще не значилося серед прописаного списку «розкручених» пресою та комуністичною владою письменників, як і те, що чимало тих же «розкручених» колег довгенько очікували на переклади своїх творів у Москві. У провінційному ж Ужгороді з його карколомними інтригами та безмірною заздрістю, навпаки, велася безжалісна війна на знищення непересічного таланту І. Чендея.

Згодом у книзі того ж Г. Сивокона «Друге прочитання: літературно-критичні нариси» (Київ, 1972) йшлося про цей роман вже в контексті аналогічних явищ у російській літературі останнього часу. І. Чендей із досадою зауважив, що, на жаль, українські літературознавці та критики «попасли задніх», бо минули роки, коли вони нарешті «схопилися й оцінили насправді заднім числом те, що могло висунутися і виставитися надбанням зовсім не локального характеру». Але ці «кілька рядків судження критика» Г. Сивокона на сторінках «Літературного обозрения» для письменника «важливі багатьма», бо нехай із запізненням, але «вони-то і ставлять все на своє місце належно» (*запис від 16.11.1979 р.*).

До речі, Г. Сивокінь, як згадувалося вище, колись і сам «критично» висловлювався про роман¹⁴, але невдовзі після «другого прочитання» твору, об'єктивного й фахового, вже по-іншому глянувши на цей знаковий роман не лише у творчості І. Чендея, але й загалом в українській літературі¹⁵. Про це йдеться і в листах письменника до натовді вже столичного критика. Так, наприклад, 27 грудня 1988 р., надсилаючи науковцю нову збірку «Калина під снігом», зауважив таке: «Писали Ви цікаво за два рази й про роман «Птахи полишають гнізда» (маю на увазі статтю в «Прапорі», відтак у книзі «Друге прочитання»). Стаття в книзі в моїх очах підняла Вас високо як дослідника думуючого, отого, котрий знаходиться в русі, не затинається в судженнях та уявах, вважаючи увесь свій дослід-

ницький шлях і розвиток тільки «на найвищих нотах та висотах»¹⁶. Ще задовго до цього в дописі від 3 серпня 1981 р., вітаючи київського критика з нагоди 50-ліття, І. Чендей справедливо наголосив на тому, що загалом «авторитет літературного критика Г.М. Сивокона високий», і згадав про їхні взаємини як літератора та критика, які, твердив письменник, «склалися щасливо навіть у разі, коли окремі зауваження Сивокона викликали внутрішній спротив – було подібне після першого прочитання [...] роману «Птахи полишають гнізда». Докладніше, глибше, внаслідок і предметніше, повніше було витлумачено роман після прочитання другого. Це й відбулося у відповідній книзі критика»¹⁷. Г. Сивокінь був щиро вдячний авторові за вітання, про що повідомив листом від 16. 08. 1981 р.: «Що ж до Вашої статті в «Л[ітературній] У[країні]» і щодо листа Вашого, – скажу більше. Увага до мене тут ділилася з увагою до справи нашого життя, до літератури. Хай думає хто хоче і що хоче, а мені, признаюсь, затишно на душі стало, що письменник може в наш час так говорити з критиком. Якщо й давалось би мені робити якісь уроки на своєму 50-річному щаблі, то це – один з цих уроків, один з найважливіших, найцінніших. Спасибі Вам, Іване Михайловичу, щире»¹⁸.

Зрозуміло, що таке несподіване літературознавче «перезавантаження» відомих учених-літературознавців про «битий» роман «Птахи полишають гнізда» тішило письменника, бо після ганебної розправи над ним у 1968–1969 рр. такі високі оцінки були для автора «доброю пригорщею цілющою для серця і душі». Отож цією радістю ділиться в листі від 8 лютого 1981 р. до давнього приятеля й літературознавця В. Марка: «Гаразд, що нині вже узаконила себе велика література з-під пера Астаф'єва, Распутіна, Белова і т. д., а тому й минув той час, коли можуть різні мудрагелі звинуватити мене в архаїзації, ідеалізації, оспівуванні давнини, рідного гнізда, патріархальщини тощо... Інакше вже й при одному оповіданні «Криниця діда Василя» лиха не обіграєть би!.. Певно, читали в 11 номері «Вопросов литературы» велику статтю Миколи Ільницького. В статті говориться знову про твір «Птахи полишають гнізда...». До того, як Ви помітили, говориться в цікавому контексті. Отак нам і треба!.. Поки не додадуть розуму з Москви, Ленінграда тощо, доти свого не вистачає. Як бач, патенти і авторські свідоцтва знаходяться десь... [...] Отак поволі і видряпуємося на свою маленьку гірку...»¹⁹.

Листування І. Чендея з Г. Сивоконом, як із багатьма іншими численними адресатами, переконли-

¹⁶ Чендей І. Листи до Г. Сивокона, 17.04.1981–14.12.1993 рр. (авторизовані машинописні копії). ІР НБУВ. Ф. 443 «Архів І. Чендея». Оп. 2. Од. зб. 512. Арк. 12.

¹⁷ Чендей І. Григорію Сивоконо – 50. *Літературна Україна*. 1981. № 64 (3901). 11 серп. С. 3. Допис опубліковано з незначними скороченнями в порівнянні з автографом. На жаль, він не відображений у біобібліогр. покаж. про І. Чендея. – С. К.

¹⁸ Сивокінь Г. Листи до І. Чендея, 15.12.1974–20.05.2002 рр. ІР НБУВ. Ф. 443 «Архів І. Чендея». Оп. 2. Од. зб. 234. Арк. 7.

¹⁴ Сивокінь Г. Правда характеру і перспективність світорозуміння. *Прапор*. 1966. № 6. С. 67–72.

¹⁵ Сивокінь Г. Друге прочитання... С. 20–28.

во свідчить, що «видряпування» української інтелігенції з-під московського ярма, зокрема українського слова, «на свою маленьку гірку» було тернистим, про що свідчить війна росії проти України, яку ми всі переживаємо нині.

Увазі читачів пропонується добірка листів двох знакових постатей на ниві української духовності. Оскільки ці листи ввійдуть до окремого тому епістолярної спадщини І. Чендея, подаємо їх без належних коментарів.

1974

№ 1

Шановний Іване Михайловичу!

Шлю Вам і Вашій родині сердечні, щирі побажання добра та щастя, на Новий, 1975-й рік!

Скучив, як читач, за ім'ям «Іван Чендей».

Надіюсь щось почитати, надіюсь на Ваші успіхи.

Будьмо!

Гр. Сивокінь

В Ірпені
22. XII. 74

1981

№ 2

Дорогий Григорію Матвійовичу!

Щиро дякую Вам за книжку – якось забули ми її обидва в поспіху при виході з Вашої хати. Не сумніваюся, що у «Визначеності таланту» є багато цікавого, як завжди чимало оригінального і неповторного є у Ваших працях. Читатиму з наукою для себе. Київ в останнє перебування живе у мені гарними людськими зустрічами, приємними гутітками, почутим з трибуни – було тут не все на рівні Воронька і Збанацького поспіль з Левадою (Господи, як далеко час втік від цих людей, як це страшно!)...

Знову стає сумно-смішно мені з того, а як я давав інтерв'ю з актуальних «проблем» місця літератора в «строю» отому чемному і стриманому журналісту, а до всього гнітить мене спостереження і досі з дороги уже в Ужгород – надто багато було коньяку, пустих балачок, дешевої закуси, галасу... І зовсім не було слова, а щό ми веземо зі з'їзду, чим належить нам турбуватися і т. п. І найгірше, що наш провідця чи то пак отаман, чи то пак керівник (я сказав би в злості «херовнік») знамено випивання ніс належно високо... І одне тільки боляче, а чого той хміль так сильно нівечить і без того слабеньке здоров'ячко Петра Скунця, чого саме до подібного хтось злочинно спричиняється? Невже комусь так і хочеться вписати собі: «Я колись випивав з Петром!»...

Отакі невеселі думки...

Добра Вам і щастя!

Щиро Ів. Чендей

Ужгород, 17 квітня 1981 р.

№ 3

Шановний Григорію Матвійовичу!

Здається мені, що коли літературний критик презентує свою книжку прозаїкові чи поетові, він завжди проймається і скепсисом: книжка, мовляв, так і залишиться не прочитаною. В кращому випадку новий власник книжки полистає сторінки, де мовиться про нього (коли мовиться!). А що вже казати про того, котрий своє ймення в книжці знайти не сподівається?..

Та в тому випадку, коли Ви написували свою «Визначеність таланту» мені, справді могли не сумніватися, що книга прочитана таки буде.

Сам я здавна (як не сумно тут писати «здавна»?) по мірі можливого за часом стежу і читаю критичну літературу, а журнал «Вопросы литературы» регулярно передплачую і читаю. Не мислю собі літератора-прозаїка чи поета, який не читав би літературно-критичних публікацій, не цікавився станом критичної думки взагалі. Раз од разу перечитую статті критиків-класиків, люблю ті томи визначних письменників, що публікуються, як правило, останніми, містять статті з питань літератури, промови і т. д., неоцінним скарбом вважаю листи літераторів в окремих томах. Та Ви вже могли б і подумати: «Гляди, як він себе відрекомендує! Оце вміння!».

Даруйте, я просто забрів...

Ваша «Визначеність таланту» читалася мною з непослабним інтересом від самого початку до кінця, хоч відчувається і те, що не у всіх розділах, підрозділах Ви себе виклали містко, з повнотою і належною докладністю. Гадаю, що більше можна було написати про поезію Драча, ширше про літературний доробок

¹⁹Див.: Іван Чендей у колі сучасників... 2-ге вид., допов. С. 222.

Дрозда. Василь Земляк привернув Вашу найпильнішу увагу. Добре, що написали Ви про нього не тільки цікаво, змістовно, але й з великою шанобою та любов'ю.

Читаючи Вашу «Визначеність таланту», я зрозумів і той шквал претензій, що були висунуті Загребельним на восьмому з'їзді письменників, більш тонко і глибоко. Гадаю, що коли амбітні прозаїки читають такі уципліві зауваження про свою творчість, як міг вичитати Загребельний з Вашої книги, і можуть себе втішити: «Критика у нас не на рівні, в критичному цеху застій і т. п.».

Та чи воно так?

Думаю, що ні.

Ваші критичні зауваження дуже влучні, переконливі, правдиві. Ваші критичні зауваження цікаві ще й тому, бо Ви безоглядний в ставленні до «авторитетів». Одинаково пишите про всіх-усіх і в тім, що Вам подобається, і в тому, що викликає сумнів ба й застереження. І це теж правильно. Для літературного критика може бути найвищим авторитетом тільки Література, а не особи (хоч і перед ними варто схилитися, коли схилення вони достойні), що літературу роблять. І в найкращих письменників не все виходить одинаково прекрасним. Є речі означальні і визначальні, етапні (коли існують у творчості так звані етапи), а є і прохідне. Погано, коли авторитет давить на оцінки й спонукує навіть прохідне підносити до висот і досягнень штучно. Час кладе все на своє місце, не щадячи як²⁰ автора того чи іншого твору, так і літературного критика.

Рівнем літературної критики визначається і рівень літератури взагалі. Хоч може здатися й таке: навіть при занепаді в літературному процесі з якихось причин літературна критика могла б²¹ бути потужною, сильною, сильнішою за прозу, поезію, драматургію. Це могло б бути викликано турботою про літературу, боротьбою за її високе титло і т. п. Та чомусь багатолітня практика доводить, що найкращі літературно-критичні праці з'являються на найкращих літературних зразках прози і поезії, ніяк не на виробках графоманії, халтури, заробітчанства, дешевого пристосовництва і т. п. І тут певна закономірність: в храмі мистецтва хочеться бачити красу вітварну, іконостас, основні ікони, обладунок високий у мистецькій силі, а не закамарки і запавучинені закапелки...

От коли б, наприклад, взятися на негативному показати силу пристрасті літературно-критичного слова, запалу, професійності, то хіба міг би бути обійденим, скажимо, такий літератор-невдаха, як Угляренко – автор досі вісьмох романів в загальній кількості біля 3000 сторінок? (Автор, до речі, в наступному році видає свій дев'ятий опус-роман). Ні, обійденим цей автор бути не зміг би! І тут уже думаєш над тим, що в живому ділі кожному найперше хочеться бачити живе, в гарному – гарне. Хоч і підробки під художнє слово мали б отримувати свою оцінку²² й для того бодай, аби вберегти смаки читачів од несмаку, стриножити графоманію, спричинитися до ошадливішого витрачання паперу – знадобився б для справжнього у слові!

Вашу книжку я читав з олівцем у руці, тут-там креслив, підкреслював, ставив знаки оклику (де дуже подобалося), знаки запитання, карлюки (де в чомусь сумнівався) і т. п. І взагалі, коли б хотів з Вами поговорити з нагоди прочитаного листом докладним, лист цей вийшов би дуже не коротким...

Є в книзі багато цікавих думок (в кожній книзі такі думки повинні бути!), окремі з яких мені сильно заімпонували. Ну взяти хоча таку: «...лишається в силі давно і точно підмічений принцип: якщо твір не кортить перечитати вдруге, то його не варт читати і один раз».

Особисто могу багато раз повертатися й повертатися до тих творів, котрі були прочитані й запали в душу. Певно, в цьому перечитуванні теж вічність і життя прекрасного, коли говорити про Слово. Прекрасним є кінцевий абзац на 158 сторінці з «Емоційної розкутості критика»; і ще багато-багато є цікавого, що не просто стає характерною ознакою Вашого думання і письма, але й творить Вас як критика, як людину, що вже має своє лице, свій стиль, своє бачення. І це добре!

І в кінці щиро дякую Вам за Вашу книжку!

А що про себе зараз?

Оце весна з веснуваннями, клопотами на землі біля хати, здається, минає, хоч не минає вона цілком. Радий, що обпорався в саду, у винограднику, щось посадив і посіяв в огороді – посієш, посадиш, завжди знайдеш. А коли вже знайдеш, буде що висмикнути, покласти на стіл чи то закуссю, чи навіть їжею. Рік минулий був наскрізь гнилим, земля здичавіла, зліпилася (у нас же не чорнозем!), ото й прийшлося геть-геть намучитися з тим ярюванням.

На неділю Хоми (перша неділя по Великодні!) я був дома – треба було піти на цвинтар позапалювати свічки на могилах рідних, просто постояти в отому зосередженні, коли увесь проникаєшся тими, кого нема, а хто був і живе в тобі... Знову й знову повертався до того нещасного березня 1975-го, коли продовж якихось не цілих 10-х днів на сільському цвинтарі в нашому Дубовому під полонинами були викопані аж чотири могили – мамина і братової родини внаслідок трагедії на дорозі... Страшно!..

Та не менш страшно було од враження в селі, коли я заглянув до закладів так званого громадського харчування, а точніше колективного випивання... Здається мені, що моє Дубове тут пішло іще нижче, як було воно з три-чотири роки тому... Прогрес! Але ж який? І при оцих настроях я знову й знову сідаю за свій

²⁰ Слово «ані» випр. так, як у тексті. – С. К.

²¹ Слово «може» випр. так, як у тексті. – С. К.

²² Закр. «хоч би». – С. К.

твір з умовною назвою «На зеленому якорі», для котрого уже подумую над назвою новою. Ну, приблизно хоч би й такою: «Захмелений біль... Кому повім печаль?...». Що з того вийде, побачимо...

Добра Вам і щастя, здоров'я!

Щиро Ів. Чендей

Ужгород, 10 травня 1981 р.

№ 4

ПРИВІТ ВАМ, дорогий Іване Михайловичу!

Кожен на Вашому місці вже розсердився б на мене за те свинство, за «поросятцтво», що я собі дозволив, так довго не відповідаючи і на презент Ваш – за люб'язно надіслану з тамтих Карпат «Криничну воду», і на так само дорогий мені детальний розбір моєї критичної книжечки, що, ясна річ, збережеться мені, як урок, надовго. Словом, усе свідчить проти мене на цей раз, однак є і обставини «смягчающие». А саме...

... Саме трапив Ваш дарунок на день, коли я від'їхав на Полтавщину з місією незвичайною і надзвичайною: прощалися з батьківщиною, з селищем, де прожили 50 років, де все рідне, де могила батька, і разом з мамою переїхали до Києва. У кімнатці, де я Вас так ганебно пригощав «голим» чаєм, ось тепер і живе моя мама. Що то було за прощання-розставання, важко описати, то треба було бути свідком: щось там було від колишніх переселень в Америку (не дарма зараз мама моя часто порівнює себе з Матвієм Короленківським – «Без языка»), щось – даруйте – від похорону, бо ж витало те в повітрі: це прощання назавжди!

Отже, тепер у мене ще родина, ще один дім, але і якась непояснювана радість, спокій від того, що через 30 років безглу[з]дої розлуки ми тепер поруч і є можливість кожен мить поїхати, поговорити, побачитись. Це Вам не 400 кілометрів!

Але поки що все це до того, чому не відповів Вам одразу ж по одержанні «Криничної води»: переїзд і влаштування зайняли мене повністю на майже три тижні.

Думав, що найкращою моєю відповіддю на дарунок буде звернення до «Комахи в бурштині» у статті, яку я задумав був тоді і яку оце сьогодні тільки-но завершив і нестиму в «Л[ітературну] У[країну]». Стаття ця не про конкретний твір, не про окремі твори, а про деякі тенденції нашого літ[ературного] життя – як відгук на з'їзд. Не знаю, чи буде це надруковано, але «Комаха в бурштині», яку я прочитав – на Вашу спеціальну рекомендацію – одразу, там мені добре прислужилася. Але не буду випереджати подій...

Ось Вам і причини мого поросятства, за яке, незважаючи на обставини²³, все ж уклінно прошу вибачення.

Що ж до Вашого ставлення до «Визначеності таланту», то приймаю його великою мірою як аванс – так принаймні говорять тепер чемні люди. Це Ваша, Іване Михайловичу, доброта так говорила про книжку, де багатенько й необов'язкового, де зіяють і пустоти, і дещо ритуальне – всі ми грішні!

Як би там не було, а я так вдячний Вам, І[ване] М[ихайловичу], за це «друге прочитання» книжки, вже й забутої, що аж. У мене є ще один примірник її, зачитаний одним сільським вчителем до нікуди (я випросив його собі на пам'ять), але сприйнятий небайдуже. І думаю собі, що, мавши двох таких читачів, ця книжка своє існування виправдала. Однак, стій: так і до самовихваляння недалеко.

А ще зворушила мене Ваша розповідь про весну і сад, про роботу на землі і про деякі надто «земні» проблеми знайомого Вам з першоджерел села.

Спасибі Вам, дорогий Іване Михайловичу, за увагу і щирість. Борг відчуваю за собою.

А на тому – бувайте здорові. І всіляких Вам гараздів

Ваш Гр. Сивокін

20.V 81 р.

№ 5

Дорогий Григорію Матвійовичу!

Підтверджуючи отримання листа од Вас, хочу сказати Вам не тільки «дякую», але й пожуритися разом з Вами отим, коли Ваша Мама озирає незнайомі околиці, таки справді чує себе в отому великому Києві досить чужою, хоч і не одинокою. Тепер Вам треба частіше навідуватися на Луначарського, пам'ятаючи, що відстань справді до Мама скоротилася і фізична, що Ваше перебування близько стає своєрідним добрим зарядом, аби терпеливо знову чекати, коли з'явитесь до неї в оці наші напружені, наповнені метушинею, метаниною, щільністю і місткістю будні...

Уявляю собі, як то Ви удвох вибиралися з Полтавщини, як Вона вбирала знову й знову очима краєвиди оті, де минули літа, де минуло справді ціле життя. І отой шем в серці, і ота туга, що такі все минається окрім пам'яті, що людина така слаба перед лицем Часу, що найвиразнішим таки в пам'яті є дитинство з незайманістю і первозданністю, з казкою відкриття нехай і зовсім малих, проте таких визначальних для всього життя після дитинства – дитинство розумію не отой вік, коли ходять у сорочечці і ще нічого не соромляться, а трохи більше – навіть перші класи в школі, саму школу і т. п.

А що Вам про Закарпаття, про себе і т. п.?

Найперше важливо те, що випали добрі дощі, що земля напоєна, що літо настало привітніше і

²³ Закр. «та причини». – С. К.

щедріше за минулорічне – торік нас мучила страшенна сльота. Днями побував я на Рахівщині – було свято вигону худобинки на полонини. До Рахова прибув численний актив передовиків з області – свято обласне, на схилі в амфітеатрі зібралася сила силена люду, було багато з'їдено і випито, наспівано і натанцьовано, сказано речниками і т. д., і т. п. Коли проходив урочистий люд містом перед трибуною (офіційна частина), в театралізації на машині везли корову з телятком для унаочнення, а я собі думав про отари і череди... А повертаючися зі свята увечері, я ніяк не міг викинути з голови сказаного одним гуцулом щось подібне: «Давно було більше молочка, сиру, урди, масла... А тепер більше шуму...». І вже мимоволі пригадувався «анігдот» з отим паровозом, де багато пари випускається «в свисток». По тому, як люди свята стрічають, як веселяться, – гуцули це вміють по-справжньому, – видно, що свята потрібні. Але різні «масовки» забирають від нас шалено багато енергії, до всього складається враження про вмілі потуги за щось ховатися...

Та, здається, я впадаю у гріх...

Добра Вам і щастя, а Мамі Вашій спокійного проживання з якнайскорішою адаптацією у місті Києя.

Щиро Ваш *Ів. Чендей*

Ужгород, 2 червня 1981 р.

№ 6

Дорогий Григорію Матвійовичу!

Радий повітати Вас з Вашим піввіком.

Нехай все-все у Вас буде прекрасним і щасливим! А головне – доброго-доброго Вам здоров'я! Певен, що саме подібне гоже віншувати і в чудову пору п'ятдесятьох. При здоров'ї надійному все в людини таланту і праці приходить хоч і не без болів та сумнівів, проте якимось природньо, навіть легко...

Запам'ятав Вас ще тоді, як обидва були ми зовсім молодшими – працювали Ви тоді в «Дніпрі» нішньому. Чимало зустрічей було у нас, всі вони були прекрасні, я особисто ними щиро задоволений. Та врешті не в тім суть, які були мої особисті зустрічі з Вами. Більше важить тут Ваша постійна причетність до активного літературного процесу на Україні. Мені приємно, що належите до літераторів проникливих, вимогливих, що важите собі, як багато нині значить рівень сотвореного тим, чи іншим літератором. На жаль, літературна громада сильно розріджена умовним, відносним, а то й безталантним. На світанку літературної дороги я навіть не підозривав, що соціалістичні умови здатні створювати такі зручності для графоманів, людей не від художнього слова, як це наявне у нас, в наших радянських обставинах. Інколи дивуєшся навіть, як можливо, аби цілковита сірість, нікчемність в цеху прозаїків (тут справи найгірші) так розкошувала, як розкошує у нас. Скільки зіжрано вагонів дорого паперу, скільки потрачено енергії поліграфістів, скільки вигорнуто з державної каси золота за ніщо!

Подібне можливе, зрозуміло, тільки при обставинах мирного ставлення до графоманів, людей випадкових, утриманців. Подібне можливе тільки тоді, коли саме літературна критика, літературознавство не знаходяться на висоті належній. І як добре, що нині наша літературна критика спинається на дужчі й дужчі ноги, що критерії її стали вищими, що до неї пришла ціла плеяда людей вимогливих, знаючих, вболіваючих за стан в літературі. І як добре, що серед вимогливих, знаючих і вболіваючих Ви! І нехай тут Вам по-справжньому щастить!

Ще раз всього-всього Вам найпрекраснішого!

Щиро Ваш *Ів. Чендей*

Ужгород, 9 серпня 1981 р.

№ 7

Дорогий Іване Михайловичу!

Ось і минув уже тиждень, як став я справжнім «шістдесятником» – на бй десяток повернуло.

Не скажу, щоб перейшов я цей рубіж безболісно. При всій умовності його довелось пережити щось подібне до страху: невже? що це значить? як далі бути? Словом, витримати певне психологічне перевантаження. Втім, це були якісь моменти. Вони врзались у враження днів, загалом заповнених досить земними турботами про те, як по можливості достойно відповісти на увагу друзів, колег. Увага ж ця, як мені здалось, була належна. Честолюбних струн у мені вона не чіпала, але був зворушений нею по-людському. Зворушений увагою.

Що ж до Вашої статті у «Л[ітературній] У[країні]» і щодо листа Вашого, – скажу більше.

Увага до мене тут ділилася з увагою до справи нашого життя, до літератури. Хай думає хто хоче і що хоче, а мені, признаюсь, затишно на душі стало, що письменник може в наш час так говорити з критиком. Якщо й довелось би мені робити якісь уроки на своєму 50-річному щаблі, то це – один з цих уроків, один з найважливіших, найцінніших.

Спасибі Вам, Іване Михайловичу, щире.

Бажаю Вам всього доброго.

Ваш *Гр. Сивокін*.

16. VIII. 81, Київ

Дорогий Григорію Матвійовичу!

Хоч і дещо запізнило, проте прийміть мій щирий поклін разом з подякою за листа від 16 серпня – ним відповіли Ви на моє вітання Вас з піввіком.

Переступивши п'ятдесятилітню межу, опинилися Ви в сходженні на високогір'я, звідки підйом далі ще крутіший, дорога іде трудніша. Літа не тільки приходять і спливають, літа і зобов'язують. З літами прониклива мудрість науковця, літератора, просто людини стає глибокою, докладнішою. Тут уже додається надбаний досвід, змужніння, гостріше почуття відповідальності. Звідси і неминучі додаткові складності.

Щиро бажаю Вам не тільки успіху в дальшому сходженні на гору, але й нових захоплюючих горизонтів, що тільки з висот і проглядаються... Яюсь зовсім-зовсім недавно випало мені знову підніматися на мою заповітну Ясенову – гора над рідним селом не тільки чарівна своєю красою підполонинської смуги довкола Дубового в долині Тересви, але й пам'ятна, дорого́ спогадами з дитинства. Ясенова над Дубовим – зелена колиска, в якій виколисалася не одна моя замрія, наспівалася мені не одна пісня, наповідалася не одна казка про красу Карпат, рідних околиць. Уявіть собі, що при сходженні на Ясенову (оце недавно після багатьох уже літ, як на гору я не піднімався), все-все бачилося по давньому хвилююче, проте яюсь по-новому вражаюче. Скільки я не дивився з гори Ясенови на світ в дитинстві, в пору юнацьку, в пору літ стиглих, зараз же чимало відкрилося, здається, того, що я не бачив раніше. Вірніше, бачити його я бачив, та не розгледів, не побачив. Щось подібне до так званого Вашого «другого прочитання». Мабуть, справжнє скільки б ми не «перечитували», завжди знайдемо у ньому²⁴ неповторне нове. В цьому сила, привабливість, мистецтво. Не пригадую, хто з літераторів сказав, що справжні твори мистецтва слова не тільки читаються, але й перечитуються. І тут теж чимало важить вік людини.

Вашу статтю «Скільки в художнього слова прихильників» я прочитав у журналі «Українська мова і література в школі» з великою цікавістю. На противагу немилосердно розтягнутій і мілкій статті Голубевої про Зарудного – скидається на слабеньку курсову роботу не сильного четвертокурсника університету – Ваша стаття дає простір для певних роздумів, вона проблемна, зачіпаюча за живе. Про неї можна б говорити багато.

Заїмпонувало мені місце в статті, де на ст. 17 цитуєте Юнга, наводите думки Енгельса для того, аби спертися на них. Тут же з певним ремством мовите: «От би й нам повчитися! От би й нам не опускалися до шкідливої поблажливості, де місце реєстру, обіймам, “крихтам” таланту, а то й тим, у кого й крихти немає, зате амбіція або важкий характер».

Так, Ви праві! Ви мовите про те, що наболіло і є справді насущним. Більше! Мені здається, що наша критика давно розучилася говорити прямо і безоглядно про ті недоліки, яких у творах припускаються вже визнані авторитети. В авторитетів все гаразд навіть в разі, коли б рядовим, більш рядовим, просто малопомітним чи непомітним дісталася за подібні недоліки. У нас існує авторитарність і в літературі. Звісно, вона не може не позначатися на критиці літературного життя. Пригадуєте, яка веремія зчинилася довкола А. Янченка після того, коли він наважився висловити критичні зауваження про Стельмахову «Думу про тебе». Думаю, що не обійшлося без «накладних витрат» і в зв'язку з Вашою відважністю висловити критичні зауваження на адресу Загребельного в книзі «Визначеність таланту». На подібне наводить і звітна доповідь Загребельного на письменницькому з'їзді цього року, коли в ній так багато претензій пред'являлося літературній критиці, а точніше – говорилося про неї в дивно нігілістичних тонах. Зрозуміло, тут не обійшлося і без якоїсь роздратованості доповідача – роздратованість відчувалася.

Претензії можна пред'являти будь-котрому з цехів²⁵ у літературі, але найперше про літературу, літературну критику належить говорити з погляду зробленого. А літературною критикою зроблено в останні роки чимало.

Певно, завжди в культурному, духовному житті суспільства багато значать взаємини між читачем і літератором. Питання це нині в колі Ваших зацікавлень. Ймовірно, мало знаю, не маю права судити, та гадаю, що Ви в досить складній ситуації. Кількість прихильників художнього слова прямо пропорційна зацікавленню художнім словом²⁶ у самих прихильників. І не тільки. Число прихильників залежить і від вихованості, від естетичних уподобань та зацікавлень, від того, як художнє слово відгукується на заповітні думи, мрії, жадання²⁷ самих прихильників. І не тільки прихильників. Прихильники можуть в числі зростати, число їх може й сильно падати. Тут справа і в тому, який авторитет художнього слова, наскільки воно правдиве, чесне, пряме і відверте. Роки культу особи сильно компрометували художнє слово навіть тоді, коли зовні все могло видаватися в гараздах. Досі пам'ятаю одного літератора на одному зі з'їздів – весь він був обвішаний відзнаками лауреата Сталінських премій. З роками я бачив того літератора знову і знову, та тільки медалей він уже не чіпляв. Минув іще час, нині ледве щось ставиться на сцені з його творів. А «Украдене щастя», а «Лихо з розуму», а «Ревізор» і т. п. вічні, актуальні, сучасні...

У нас все ще дуже багато умовного. Залежить чимало від того, хто сказав, хто висловився, хто написав, що написав. Залежить і від того вельми часто, а як бажано, як треба б. Можливо, я провінціал, не все знаю, не все розумію.

²⁴ Закр. «щось». – С. К.

²⁵ Слово «жанрів» випр. так, як у тексті. – С. К.

²⁶ Було «до художнього слова». – С. К.

²⁷ Закр. «просто уподобання». – С. К.

Сталося одного разу так, що з відповідальним працівником ми побували в кількох бібліотеках. Цікавилися роботою, кількістю населення (дорослого, юнацтва, школярів), книговидачею на відповідну громаду. Проглядали формуляри, куди записуються книги читачам. Цікаво було спостерегти, що в погоні за кількістю книговидач на певну кількість читачів сам бібліотекар просто записував і такі назви книг, які ніколи певним читачем і в руках не трималися. Цифра в бібліотеці була благополучна, а картина неправдива.

От Вам і «прихильники».

Не сумніваюся, що «винахід» бібліотекаря в далекому гірському селищі зовсім не оригінальний, що «запатентувати» його могли б численні працівники бібліотечної справи.

Той факт, що життя іде своїм порядком, що проблем стає не менше у житті, а все більше, що література таки за життям не встигає, говорить про все. В тім числі і про те, скільки прихильників у художнього слова. Чим краще література відповідатиме на те, що болить, турбує, тривожить, тим і прихильників у неї ставатиме більше. До всього і це ще далеко не все. Існує закономірність у всіляких взаєминах. Закономірність правди має багато граней, відтінків.

Добра Вам і щастя! Здоров'я Вам!

Щиро Ваш Ів. Чендей

3 вересня 1981 р.

№ 9

Дорогий Іване Михайловичу!

З особливою приємністю відкриваю Вам оцей семафор (на звор.), аби Ви їздили до нас часто і тільки на добро!

Хай зле не приходиться у Ваш дім, хай буде з Вами творча радість, здоров'я, повнота щастя!

Спасибі Вам насамкінець цього року за увагу, за спілкування, за працю, на мене потрачену.

Доброго, щасливого, мирного Вам Нового року!

Будьмо!

Ваш Гр. Сивоконі

[Київ, 25.12.1981 р. за поштовим штемпелем, на звороті конверта]

1982

№ 10

Дорогий Іване Михайловичу, дорогі Чендей!

Дозвольте привітати вас і Вас з нагоди Нового 1983-го!

1982-й був, як відомо, не безплідний, явивши читачам І. Чендея в 2-х томах.

Отак і далі щоб. Та ще здоров'я, миру, щастя!!!

Здіймаю чарку за Вас і за вас!

Сивоконі

[Київ, груд. 1982 р. за змістом, поштовий штемпель невиразний]

1983

№ 11

Дорогий Іване Михайловичу!

Прошу Вас і всю Вашу родину прийняти якнайщиріші вітання з Новорічної нагоди. Хай буде 1984-й щасливим – у здоров'ї, у творчості, в мирі!

Ваші Сивоконі.

Будьмо!

Маймося!

[Київ, 30.12.1983 р. за поштовим штемпелем, на звороті конверта поштовий штемпель Тбілісі 07.01.84]

1984

№ 12

Шановний і дорогий Григорію Матвійовичу!

Порадувався я, діставши од Вас листа з Новорічним віншуванням – на лицевій стороні дата пошти 31. 12. 82, на зворотній – 13. 1. 84 – це, мовити б, штамп Ужгорода. Проте Ваш лист побував і в Тбілісі, про що засвідчує печатка пошти з Грузії. Як оце в Києві вичитали, ніби Ужгород повинен бути десь за Кавказькими, а не за Карпатськими перевалами?

Та головне, що лист прийшов, головне, що я його отримав, головне, що зараз можемо пересвідчитися в справності роботи нашої пошти. Внаслідок і можу нині озватися до «Вас».

Дякую Вам за новорічні доброзичення, своїм порядком бажаю, аби Вам таланило, щасливило в 1984, аби Ви були здорові й аби все радісне до Вас приходило. Повітайте від мене свою дружину щиро. При всьому радий, що Ви озвалися й тому, бо вже зараз маю Вашу адресу нової квартири.

День-два тому був у нас Олекса Васильович, з Інституту літератури. З приємністю дізнався від нього, що і Ви, і Віталій Григорович пройшли оту досить таки складну процедуру, що називається захистом докторської. Сердечно Вас поздоровляю особисто, передайте мої щирі вітання також товаришу Дончику. За обидвох радію, водночас думаючи і про те, що давно Вам належало носити високе звання тим більше, коли так достойно представляєте науку.

Що про себе?

Хвалитися особливо не маю чим. Хіба громадою різного клопоту, інколи навіть злиднями. А це справді мало цікаве. Нинішній рік буде нелегким для нас, бо такі збираємося перебудовувати хату в Ужгороді – шкода, Ви її так і не бачили в теперішньому стані. А що таке зараз будувати, перебудовувати тим більше, навіть уявити тяжко. Все з матеріалів дістається зі складностями, ціни не піднімаються, а вгору летять. При цінах на матеріали відразу дорожчає і майстер, що мурує, штукатурить і т. п. Де там порівнювати ставки за аркуш прози, рядок поезії зі ставками будівника? Останній сам собі все і встановлює, а апетит у нього нині небувалий...

Розговорився я.

Добра Вам і щастя, здоров'я і радості творчої!

Щиро-щиро Ів. Чендей

15 січня 1984 р.

1988

№ 13

Дорогий Іване Михайловичу!

Дуже просимо відгукнутись на це питання «Л[ітературної] п[анорами]-88²⁸. Без Вас не обійдемося ніяк. А ще з відповіддю (до 5 стор. і дуже бажано до 1–5 березня ц. р.) просимо прислати своє фото десь 9×12. 1 прим.

Шлю Вам обіцяну довідку бібліографічну:

Уильям Голдинг. «Шпиль» и другие повести. Перев. с англ. М., Прогресс, 1981. Дуже раджу прочитати.

Всіляких Вам, Вашій родині і Вашій справі гараздів!

З неодмінною пошаною

Гр. Сивокінь

7. II. 88.

№ 14

«Погляд на українську прозаїчну традицію?»

Питання справді не просте. Належало б бути не тільки літератором, що по мірі своїх скромних сил пише, але й літературознавцем-істориком, аби на подібне запитання відповісти, відповіддю задовольнити. Мій досвід обмежений, а тому обійдуся всього деякими міркуваннями.

Українська література, проза зокрема, порівняно молода. Традиція, певно, витікає не тільки з обставин історичних, суспільно-економічних, пов'язаних з творчістю народною, але найперше з духом самого народу, його характером, національними особливостями.

Нація для утвердження себе народжує велетів. Досить назвати ймення Шевченка, Франка, Лесі Українки.

Велети закладають основи і визначають шляхи. Інша справа, скільки їм таланить зробити, на яку висоту підняти, які дороги визначити. Тут відіграють роль історичні обставини, умови життя народу, з середовища якого валет духа вийшов.

Література – пульс організму народного, биття його серця і дихання, його душа. Література – уста народу в мирі і щасті, в часи лихоліття і потрясінь. Тільки та література здатна духовно представляти, уособлювати народ, котра відповідає найсокровеннішим думам і жаданням, є народною вірою і волею. Література-реєстратор подій – всього писар, який залишає по собі тільки більш-менш докладні відомості. Якими важливими відомості не були б, вони всього інформація.

Іван Франко. Михайло Коцюбинський. Василь Стефаник. Ольга Кобилянська. До великих імен можна б додавати ще й ще, поволі ввійшовши в список сучасників. Однак, і зі скупого списку я виділив би ймення два – Коцюбинський і Стефаник. Хоч би й тому, бо Франко був не єдино великим у прозі, поезії, драматур-

²⁸ Літературна премія ім. Андрія Головка присуджується, як відомо, за кращий роман року. Серед її лауреатів – кращі українські прозаїки, зокрема Роман Іваничук, який 1981 року був першим удостоєний цієї премії за роман «Вода з каменю», та Іван Чендей, чий роман «Скрип коліски» відзначений премією ім. Андрія Головка 1987 року.

– Ваш погляд на українську прозаїчну традицію? Існує певна суперечність між природним прагненням кожної національної літератури зберегти традицію і, разом з тим, бути новаторською, не відстати від часу, від читацьких запитів, які весь час у динаміці. Як, на Ваш погляд, українська проза, зокрема роман, мають цю суперечність долати?

На питання «Літературної панорами» відповідають: РОМАН ІВАНИЧУК, ІВАН ЧЕНДЕЙ

гії з «Украденим щастям». Франко був нашим університетом і нашою академією суспільних наук.

Коцюбинський був отим найпершим, котрий прозу підняв воістину до європейського і світового рівня. Для подібного вистачило б його оповідань, так і єдиного епічного твору – «Фата моргана». Годі надивуватися, як можна було написати тільки так, а не інакше, з такою точністю і доладністю в красі слова, такою силою переконливості.

Оповідання Коцюбинського можна перечитувати й перечитувати, безліч раз до них повертатися і всяк раз читати знову й ніби по-новому для себе їх відкривати. Місткість, точність, живописання словом. Його слова – перли в тій оправі, з-між якої вимальовується лик, образ...

«Фата моргана» Коцюбинського – школа в традиції, вищий учбовий заклад в традиції, академія і мрія недосяжна. Коли література має такий епічний твір, вона уже велика в прозі між всіма зрілими, молодими порівняно і старими уже літературами. «Тіні забутих предків» – твір характеру конспективного. Тут матеріал для великого твору. «Фата моргана» – для багатьох ще творів; це гранований брильянт високої достойності в красі і неоціненний щодо вартості. В ньому світяться зорі, іскряться промені, виграючи і висіваючи тими барвами, яких у веселковім спектрі нема.

«Фата моргана» – знак, знамено, символ, обов'язок. Коли літературна традиція багата саме таким епічним твором, вона може бути певною. Творці в ім'я продовження і збагачення традиції мають на що зводити очі, до чого здіймати серця. Коли подібне входить в традицію і стає її живою частиною, традиція жива.

Особливе значення для української прозаїчної традиції закладено в новелістиці Василя Стефаника.

У чому велич Стефаника? А не просто в тім, що відчув найпекучіші болі, уздрів найболючіші рани своїх земляків, а в тім, що і болі, і рани взяв до свого мужицького серця, долонею шорсткою витирав з лиць земляків зболену солону сльозу. Він все-все понанизував ув одне намисто своїх новел і перед цілим світом став чи не найчутливішим, чи не найбільш зраним і зболеним нашим новелістом. Про традицію Стефаника важко й говорити, бо він такий високий, такий для нас недосяжний, що нам до нього іти й іти, аби до нього бодай наблизитися, опинитися хоч би в його тіні. Ні, мова не про те, аби жадати Стефаника, хотіти йому уподобитися, стати поряд. Мова про те, аби подібно до нього відчувати, чути, боліти і радіти найзаповітнішим, що може нас так органічно поєднати з народом, як з народом єднала Стефаника його вогнем очищаюча проза.

Закономірний плин живого процесу без катаклізмів і насильництва, без деформацій і репресій, без потрясінь і втрат сам знаходить себе, формує і тоді, коли життя не тільки постійний рух, але й боротьба добра зі злом, зла з добром. Подібне стосується і прозаїчної традиції. Головне, аби з глибин народних джерел сили в красі, в розумі духа. І в інтересах найзаповітніших самого народу. Література, духовне життя, плин і процес. І є щось тут схоже до посудини з сусликом для молодого вина, відтак для вина відстояного, старого, набуваючого таємничість в силі не так охмільючій, як піднімаючій дух. Все-все само очиститься, висвітиться, виграє, набуде єдино своїх ознак, свого характеру. Тільки не бовтати посудиною, не бити нею по ковдобинах і калабанях²⁹ між полудрабками теліги зі скрипучими колесами на нешмарованих осях, з заспанним візником, котрий і сам добре не знає, куди везе, що везе.

Відірваність літератури від читацьких інтересів і запитів відповідно відриває і саму літературу від читачів, точніше – читача від літератури. Внаслідок одного тільки інтересу читач, зрозуміло, книгу до рук візьме, погортає, навіть прочитає. Та до книги, яка не відповідає його запитам, більше не повернеться.

Варто сказати, що сам літератор повинен іти попереду читача, ведучи його за собою. Годі сподіватися на гаразди, коли література плентатється за читачем. Звідси й оте найвище покликання літератури, що таїть в собі не єдино передбачливість, але й пророцтво. Літераторам, що випереджають час, творячи за нерозгаданим відчуттям передбачливості, буває нелегко. Подібні можуть бути не тільки мало зрозумілими і не зрозумілими зовсім, але й підданими огуді, вигнанню подібно до пророка, котрий закликав до каяття. Не зрозуміють нині, збагнуть завтра. Не діло провидящого, провидця турбуватися, як передбачення буде наразі прийняте.

Новаторство для літератора, по-моєму, ніяк не клопоти встигати за модою, за модними течіями найперше формального характеру. Коли якось привелося мені читати твір одного з прозаїків-земляків в журналі, що нагадував розгорнений сувій без абзаців, без дотримання правил щодо розділових знаків, при всіх змаганнях швидко найшла нудота, напала ніяковість за мавпування товариша – хотів стати схожим на відомого представника латиноамериканських літератур. При цьому забував, що це всього експеримент, пересажене на чужий ґрунт. Як йому прийнятися? Одяг ескімосів ніяк не на плече жителям південних горизонтів, країв з цитрусовими і бобами какао, яким модним і незвичайним не видався б. І навпаки. Навряд чи обійшовся б ескімос з пояском всього для прикриття. Можливо, порівняння й мало вдале, але завжди виникала іронічна посмішка, коли я спостерігав спроби новаторства за рахунок чийсь і когось тільки тому, бо ми ще такого не маємо, а чому б воно і в нас не було? Чуже залишиться чужим. Новаторство, змагання за нього мені видиться в поєднанні того прекрасного, що вже надбано в мистецтві слова, маючи на увазі найкращий досвід, поспіль з набутками новими на найвищих засадах краси слова, добування перлин з глибин народного життя як устремління до краси, до досконалості, до великого добра.

Новаторство, на мою думку, не притягають за вуха, не шукають, за ним не влаштовують погоні по

²⁹ *Діал. слово* – ковбана, невелике скупчення рідини, у більшості випадків води в заглибленнях на поверхні землі або в нерівностях будь-якого покриття (тротуар, проїжджа частина дороги тощо). – С. К.

якійсь визначеній програмі з означеними напрямками. Новаторство приходить, являється само, література знаходить тоді, коли він бодай трохи-трохи час випереджає, вдивляється проникливо і бачить. Воно, новаторство, в тих тенденціях розвитку, що на певній порі проявляється в позитивному чи негативному з натугою розвинути, про себе заявити реальністю.

Нічого в нашому часі немає такого, що людям було б невідоме, тим більше людині невластиве. Жити по правді, дивитися правді у вічі, чесно робити своє діло, бути людиною – творцем краси, будівником нового в ім'я кращого. Роки деформацій, жажливих не просто відхилень, а злочинів супроти законів, честі, правди і моралі, тотальна брехливість, захмеленість й очуміння вкидали в розпач. Тільки через велику ганьбу очищення від усього, що нас десятиліттями ганьбило, принижувало, гнітило зможемо прийти до честі і чистоти, до гідності і достоїнності. Для цього і відкритість та гласність. Зроблено багато. Зробити належить ще більше.

Бути пильними на сторожі обнови з демократизацією, дбати про перспективу для розвитку найкращого в кожному чесному, тверезому, правдивому і розуміючому момент, час! Ось найвище з усіх новаторств.

Робітникам бути робітником. Селянинові селянином. Вчителеві вчителем. Інженерові інженером, лікареві лікарем. Матері матір'ю і батькові батьком. Письменникові письменником, ніяк не ницим і паскудним заробітчанином, халтурником, кон'юктурником. Пісняреві піснярем.

Творити обнову горбом і мозолем, кращим, що закладене в людині, чим нині єдино людина може проявити себе.

Будувати обнову, викидаючи все-все струхлявіле, безнадійне на смітище. Ось задача з задач. Чи осилимо її? Такою немилосердно відстаючою царинкою на гонах обнови видиться наша українська література. Де вже тут про новаторство, тим більше про традиції з суперечностями?

Іван Чендей

III /88

294000, Ужгород, Генерала Петрова, 15.

№ 15

Дорогий Іване Михайловичу!

Дозвольте привітати Вас і Вашу родину з Новорічним святом. Бажаю здоров'я, невичерпної творчої снаги, успіхів і всезагальної демократизації на основах справедливості.

Щастя Вам у Ваш Новий дім на весь Новий 1989-й рік!

Будьмо!

Ваш Гр. Сивокін

[Київ, 25.12.1988 р. за поштовим штемпелем]

№ 16

Шановний Григорій Матвійович!

«Калина під снігом» має багато спільного з колишньою збіркою «Березневий сніг» не тільки через назву. В ній вміщений ряд творів саме з тої колишньої книги в 1968 році, котра мені особисто причинила чималий життєвий клопіт.

Сподіваюся, що доля «Калини під снігом» буде щасливішою; хотілось би вірити, з книжкою і моя.

Чесно казати Вам, я ніяк не сподівався, що окремі речі з «Березневого снігу» побачу опублікованими за життя, хоч в цьому ділі Микола Григорович Жулинський був оптимістом. Яюсь принагідно він не єдино висловив думку, що такі речі з колишньої книжки іще за мого буття на Землі увидять світ. Не знаю, чим він керувався. Ймовірно, великим передчуттям весняних бур і вихрів. Постійно це пам'ятаю.

«Калина дід снігом» для мене дорога. Не знаю, що скаже критика літературна, якій завжди видніше і зрозуміліше, аніж авторові, та саме до цієї книжки я ішов довго, правда, і нелегко. Навряд скоро у мене щось подібне зможе з'явитися. На роман «Далеке плавання» якісь надії покладаю, та видиться мені саме «Калина під снігом» книжкою на повороті. Мою роботу над словом знаєте іще з тої пори, як писали про одне з видань для «Вітчизни» в іпостасі, здається, аспіранта. Писали Ви цікаво за два рази й про роман «Птахи полишають гнізда» (маю на увазі статтю в «Прапорі»), відтак у книзі «Друге прочитання». Стаття в книзі в моїх очах підняла Вас високо як дослідника думуючого, отого, котрий знаходиться в русі, не затинається в судженнях та уявах, вважаючи увесь свій дослідницький шлях і розвиток тільки «на найвищих нотах та висотах». І літератор, і дослідник літературної справи знаходяться в постійному русі, де все є можливим, як у всякому живому.

Годі бути самовпевненим, тим більше вколисаним меншим чи більшим успіхом. Успіх завжди додає волі і снаги, стає рушієм. Та бувають і такі випадки, коли невдача натужує сили в роботі подальшій, тоді літератор мовби по-новому приходить не тільки до читача, але являється по-новому і сам собі. Подібні ситуації завжди хвилюють і наповняють чимось незбагненим, навіть загадковим. Особисто я завжди гостро відчував, що вдалося більше, що вдалося менше, а то й зовсім не вдалося. Сам я міг би прискіпливо порецензувати з якимсь аналітичним прониканням в написане досі. Навіть цікаво було б вдатися до самоаналізу прозаїкові у своїй же прозі. Колись я (було це чимало літ тому, після появи «Березневого снігу») докладно проаналізував повість «Іван» й довів, що піп Іван Стах є глибоким матеріалістом, біль-

ше атеїстом, аніж дійстом. При цьому той же Стах є високою духовною і моральною Людиною. Духовність і моральність сприймалися як одна тільки релігійність і побожність; матеріалістичність до уваги не бралася. В цьому³⁰ я переконався на партійних зборах в нашому відділенні СПУ 19 травня 1969 (рівно в переддень мого дня народження). Вдруге я доводив цілковиту позитивність свого Стаха на партійному бюро в Ужгородському міськкомі партії в день, коли від мене забрано було квитка. Я бачив, як люди не можуть відійти від запрограмованої їм і нами схеми, відхилити зір від якоїсь одної точки, коли їхній зір в точку вцілений. Це мене шокувало, сердило, нервувало, і чим більше я хотів довести свою цілковиту правоту, тим злішими були мої повноважні і повноправні судді та сповідальники. Закінчилося все тим, що на якомусь повороті секретарем міськкому Бойком М. М. було простягнуто руку за моїм партквитком. Секретар партквитка від мене прийняв витягнутим на увесь досить таки дебелий зріст, задивився на мене здивовано і розгублено, хоч, мені здається і нині, я не сподівався³¹ при цій ексзекуції³² ані на співчуття, ані на чиюсь зніченість.

Секретар якусь хвилику постояв; раптом його руки здригнулися, ніби уже³³ тримав не партквитка щойно виключеного з так званих лав, а головню³⁴ тліючу, горящу, під повівами прийдешніх вітрів здатну палахнути й не просто обпекти керівні руки, а припалити, відпекти їх.

Дивне діло!

На все моє життя в мені застиг, занімів зовсім не відчай од того, що раптом на вісімнадцятому році я знебувся³⁵ партійності, а застигла розгублена поза керівника міського комітету партії з руками, що³⁶ тремтять.

Саме оті тремтячі руки й засвідчували поразку. І зовсім поразку не мою, а того самого, котрий партквитка забрав, тих самих, котрі інструктували конче квитка забрати. (Перед партійним бюро секретаря міського комітету партії в Ужгороді інструктував і наставляв перший секретар обкому партії Ільницький³⁷ словами: «По тому, як розглянеш справу Чендея, будемо судити про твою політичну зрілість!»). Після виключення з партії я був поставленим на коротку прив'язь подібно до бодливого бика, що здатний розігнати цілу отару. Велосся на цій прив'язі нелегко, та могло бути в світлі часів тирана над тиранами і тиранії над тираніями страшніше. Добре, що і «на короткій прив'язі» писалося. Тільки оте, що писалося, й дало можливість відтак прийти до читачів з цілою черідкою нових книжок («Теплий дощ», «Казка білого інею», «Кринична вода» і т. д.). «Калина під снігом» для мене особисто цікава не тільки і не так новими оповіданнями принципового характеру, як повістю «Житіє Антона Кукурічки».

«Комаха в бурштині» написалася після обійнятого чималого матеріалу з близького і добре мені відомого, впізнаного літературного середовища на периферійних царинках. Твір цей був позитивно оцінений Жулинським на сторінках «Л[ітературної] У[країни]», брали його під свою увагу дослідника і Ви.

Увага до «Комахи в бурштині» була приємною, та ніяк не вона спонукнула закинути вже не гачечка з черешнею для вилову з літературного виру щуки, а гакасту блешню для добування риби більшої.

Ні. Для «Житія Антона Кукурічки» потрібні були прототипи, чимало спостереженого цікавого і примітного, а простіше – потрібна була дешева марнославність «творців», при цьому «творців» наскрізь здібних, оміщаних, при цьому з великими претензіями, амбіціями і здатністю до виживання – чорти в каламуті й водяться.

«Житіє Антона Кукурічки» для мене цікаве тим наскрізним настроєм, який звідкілясь взявся, виник так, як виникає не інше, а тільки те, що в якусь мить пробратися на білий світ повинно. «Житіє Антона Кукурічки» річ зовсім не випадкова. До неї я проходив довго.

Не знаю, коли випаде Вам можливість прочитати «Калину під снігом», не сумніваюся, що прочитаєте її хоч би зі звичайної цікавості, вже знаючи немало зі зробленого мною раніше. Та вельми хотів би, аби Ви знову прочитали «Івана».

Добра Вам і щастя! Здоров'я Вам! Вітайте сердечно дружину.

Щиро-Щиро Ів. Чендей

Ужгород, 27 грудня 1988.

[P.S.] Гелії Григорівні книгу надішлю.

1989

№ 17

Дорогий Іване Михайловичу!

На Ваш щедрий дарунок – «Калину під снігом», за який сердечне спасибі, відповідаю «Літ. панорамою. 1988», у якій Ви знайдете одне знайоме обличчя. А ще при бажанні Ви знайдете в ній ряд інших

³⁰ Закр. «про це» і випр. так, як у тексті. – С. К.

³¹ Слово «претендував» випр. так, як у тексті. – С. К.

³² Слово «операції» випр. так, як у тексті. – С. К.

³³ Слово «він» випр. так, як у тексті. – С. К.

³⁴ Слово «не просте» закр. – С. К.

³⁵ Слово «так званої» закр. – С. К.

³⁶ Слово «які» випр. так, як у тексті. – С. К.

³⁷ Закр. «зі». – С. К.

цікавих фото- і літпортретів. Думаю, що всім цим книжка у певній мірі може репрезентувати літ. рік – 1988.

Від душі зичу Вам, Вашій родині, Вашій господі гараздів.

Будьмо!

12. I. 89

Київ

Ваш *Гр. Сивокін*

№ 18

Шановний Григорію Матвійовичу!

Досі не зібрався подякувати Вам за «Літературну панораму». Отож зараз прийміть мій сердечний потиск руки. Книга вийшла справді багата і цікава. Приємно було гортати її сторінки, окремі матеріали читати з побільшеною уважністю. Хоч тираж книги, на жаль, невеликий, видиться вона мені вкрай важливою, потрібною, принциповою, бо дає змогу встежити за основними моментами літературного процесу, зазнайомитися з найбільш важливими явищами.

Водночас щиро дякую Вам і за розважливе і помірковане, проте рішуче і таке добре слово не тільки про мого багатостраждального «Івана», але й про «Калину під снігом». Втішили Ви мене, додали тих позитивних емоцій, котрі завжди літераторові потрібні, допомагають.

Зрозуміло і для мене ясно: «Калина під снігом» у великій мірі є не просто знаком на якомусь відтинку літературної моєї дороги, але і явищем принциповим. До цієї книжки, як вже я говорив, дорога вела довга й не зовсім проста. Можливо, помиляюся, але видиться мені що при більш-менш вдалих окремих книжках, «Калина під снігом» чи не найцільніша, не найспрямованіша, найвиразніша моя книжка. Бач, нічого не приходить просто, колос таки мусить не тільки налитися, але й вистигнути...

Не знаю, як буде читатися сказане Вами в анкеті, що 26 січня «Л[ітературною] У[країною]» започаткована, про нову книжку з трьома речами давніми, чим і ким пімнеться воно, окрім Вас, але і сказане Вами мене переконує в догадках моїх: «Калина під снігом» – книжка!

Сподіваюся на ставлення до «Калини під снігом» прихильне й зичливе не тільки внаслідок тих можливостей для оцінок окремих явищ у слові нині при опублікованих трьох речах вже понад двадцять літ тому, але й через те, бо важливою вважаю (бодай для себе) повість «Житіє Антона Кукурічки», при цьому й окремі оповідання, що з'явилися вперше.

Не маю ніяких ілюзій, що «Калина під снігом» разом з колишнім «Іваном» може навести на бесіду ширшу. Подібне скоріше могло б статися в разі, якби автор не був периферійним, проживав ближче до тих центрів, у яких формується, визначається літературна принципова думка. Правда, певним початком для якихось розміркувань міг би послужити отриманий мною рівно двадцять літ тому Павличків лист після прочитання ним «Березневого снігу». Лист був мужнім, підтримуючим, нині я просто сказав би – знаменитим. Павличко так надійно і певно мене підтримав саме тоді, як збиралися вже хмари, навіть погримувало...

Але лист є листом; хоч значення має і принципове, вже є фактом історії, нині звертатися до нього, ймовірно, було б і не вельми зручно бодай без попередньої згоди Павличка. Десь при нагоді, живучи-будучи, Вам його покажу. Зберігається в сестри Ольги-лікаря в Ужгороді. В часи екзекуцій, проскрипцій і заклинань його я дома тримати не міг.

І так:

Щастя Вам, дорогий Григорію Матвійовичу! Вітання щире дружині.

І нехай Вам добре працюється, живеться з тим настроєм, як і працювати хочеться!

Щиро Ваш *Ів. Чендей*

Ужгород, 30 січня 1989 р.

[P.S.] 21 січня відбулася установча конференція товариства рідної мови імені Т.Г. Шевченка в Ужгороді. Було чимало представників з області. Вчора, 29 січня, побував на вечорі, що був у с. Баранинці, присвячений рідній мові. Багато хвилюючого до сліз. Відбувається істинне пробудження. Подібне справді радує. 2 лютого у нас звітно-виборні збори в організації письменницькій.

№ 19

Дорогий Іване Михайловичу!

Щастя Вам, і Вашій родині, і Вашому Дому в Новому 1990-му році!

Будьмо!

Ваш *Гр. Сивокін*

[Київ, 30.12.1989 р. за поштовим штемпелем]

1990

№ 20

Дорогий Іване Михайловичу!

Може, це буде Вам цікаво: надсилаю своє вступне слово на зборах Творчого об'єднання київ[ських] критиків, присвячених темі «Релігійна свідомість і худ[ожня] література». З доповіддю мав виступати П.

Мовчан, однак не зміг. Та збори відбулися. На них виступили Є. Сверстюк, Наталка Филип'юк із США, В. Смілянська, В. Сулима, В. Дрозд та ін. Як на мене (та й люди кажуть), було цікаво. А відштовхнулися ми, як бачите, аж від Вашого «Івана».

Як Ви там? Що новенького?

Будьте здорові.

Щасти Вам і Вашій родині.

З повагою неодмінною *Гр. Сивокін*

Київ

27. III. 90.

№ 21

Дорогий Григорій Матвійович!

Щиро дякую Вам за вступне слово на об'єднанні критиків. Воно цікаве і мудре, до всього засвідчує увагу до тієї роботи, яка вийшла з-під мого пера. Подібне до всього засвідчує ще й те, коли до написаного вже, здається, давно повертаємося. Певно, в написаному повинно бути щось істотне.

«Іван» для мене в доробку випадковим не був. Цєю річчю пов'язана та сторінка в праці над словом, коли я виразився щонайповніше, не сковував себе тими важкими умовностями та регламентами, які задавлювали літературу, її розвиток, рівно ж, як і розвиток самих митців слова.

«Іван» хоч і радував мене тим, що я саме в «Івані» встиг, зміг, причинив чимало прикростей. Саме «Іван» був зі мною постійно в ті дев'ять цілих років, коли я опинився за межею можливості друкуватися, насправді бідував не так, звісно, творчо, як матеріально. «Іван» в ті роки видівся мені добрим співчувачим побратимом. Побратим цей постійно розраджував, підбадьорював, запевняв, що часи настануть кращі, втішав: є речі, за які варто підкладати й хребет. Подібне, мабуть, мало чимале своє значення вже й тому, бо поряд зі мною була ніби жива особа зі своєю енергією, здатністю не тільки переконувати, але й допомагати жити. І тут висновок один: істинні твори (таким твором є, гадаю, «Іван») після народження добувають право громадянства, живуть живим життям. Різниця між істинними творами і просто людьми, навіть письменниками, та, що люди помирають, а істинні твори таки залишаються. Хіба не в подібному ілюзія безсмертя творців? Хіба при подібному не варто над словом мучитися, та й терпіти?

Що про себе?

Закінчив роботу (тяжку, затяжну, марудну, виморливу) над підготовкою оповідань Михайла Ковача, письменника з Югославії. Радий, бо вже візьмуся знову за щось своє. Чесно казати, змудгувався за білим листом паперу й можливістю щось сотворити власне. Шкодную, що в той день, коли ми разом поспішали на Президію СПУ, поставили першим питанням прийом у Спілку замість бесіди про критику. На нуднюшому питанні прийому (воно вже й до якоїсь забави подібне оте приймання в Спілку) побув, а з питання, де мали Ви сказати перше слово, змушений був бігти на поїзд.

Великих Вам гараздів і щедрого щастя! Цілую руки Вашої дружини.

Щиро Ваш *Ів. Чендей*

Ужгород, 5 квітня 1990 р.

1993

№ 22

Дорогий Григорій Матвійович!

Бодай один раз в році таки гоже з Вами листовно поспілкуватися. На подібне навела мене мудра думка Ваша, викладена у статті в «Л[ітературній] У[країні]» за 9 грудня «Провінційна преса та закуткова цивілізація». А думка ця така: «Безнадію можна з успіхом долати у спосіб таки ж практичної діяльності».

На жаль, безнадії повно, безнадія гнітить, принижує, почасти навіть паралізує.

Певно, все в'яжеться ще й роками – їх від народження сплинуло багато.

Коли людина молода, як тяжко не було б, світить повна добрих надій молодість, отой припас літ, які завше у молодого тримаються в резерві, коли молодий є елементарно здоровим.

У високі літа безнадія, негаразди помножуються ще й самими літами. Зажив я в житті різного. Більше гіркого і тяжкого, як гараздів, хоч гараздів фортуна вділила. Та, видиться мені, що ніколи так тяжко мені не було як зараз, ніколи в такий розпач я не впадав. Звісно, колишні негаразди, розпачі не осмислювалися так доскіпливо, боляче, як сучасні.

Одне додає сил, снаги, живить. А саме: непохитна віра у нашу українську державність. «Нині, або ніколи!» – є у Шандора Петефі такий вираз у творі «Встань, маляр!».

Так оця віра, певність у нашу державність й помагає долати сум'яття, що насідають. Саме віра і певність заслоняє всі негаразди, яких чимало, піднімає над буденням злигоднів... Що Вам казати, коли у нашій хаті (в свій час нескупій, з достатком, щедрій) не переводиться нині в горшку бовтанка не для одного разу, а так, аби з неї вистачило бодай на два-три рази...

Перший рік, коли ми не тримали кабана, нині зі скрутою годуємо якийсь десяток курей, перспективу тримати кабанця (як бути не малій родині без кусня сала, смальцю, ковбаси бодай для великодня?) в 1994

ніак не бачимо – подібне предметно і промовисто нас ставить в межі не збідніння, а бідності.

Для прикладу на протилежне:

В жовтні працювали у нас чотири будівники. Їх відпустив мені один добродій з будівництва у себе – цей добродій великий і маєтний господар й учений.

Робітники 13 днів штукатурили, заливали бетоном, клали склоблоки і т. д.

У нас отримували їжу, ночували в теплому.

Коли привелося розраховуватися, загалом я їм вилічив один мільйон шістьсот двадцять тисяч купонів.

Кожен робітник на один день заробив понад тридцять тисяч чистими. Для цього йому потрібні були одні руки і вміння накидати мальту. Влітку я працював над матеріалом для публікації в «Закарпатській правді». Три дні потратив. Матеріал («Допоки над нами одне сонце») друкувався з продовженням у трьох номерах. За нього я отримав 960 купонів.

На один день мені вийшло заробітку 320 купонів. Для написання статті, звісно, треба було трохи більше, як зусиль накидати на стіну мальту, не кажучи уже про досвід, уміння, розгляд в справі яка висвітлювалася.

Коли я був у одного із заробітчан, він показав мені повну комору пшеничного зерна у мішках. В хлівчику відгодовувалися три кабани, перед якими було корито, постійно наповнене їдлом...

І я мимоволі бодай подумки готовий був міняти свій фах на фах ситого з обгодованими кабанями штукатура...

Час, якому вмілий штукатур більше потрібен, аніж літератор, є вельми бідним часом і в такому часі бідний не один літератор...

Будівництво хати стало одним з найтяжчих моїх життєвих випробувань. Воно і нині мене тримає в тяжкій клопітній напрузі. Гаразд, все зведено, закрито дахом, нині зовні обштукатурено, вставлено усі вікна. Залишилося змайструвати якийсь десяток дверей, поштукатурити всередині ту частину хати, що будувалася в другу чергу й призначена для сина. Ачей-ачей – дасть Господь довести її до ладу цілком...

Коли говорити про хату, історію з тим, як вона починалася, як було, можна б написати багато і нарозповідати ще більше. Куплена від міста в 1957 році, була аварійною, а до перебудови дійшло тільки в 1984-у. В 62 розумні люди з нормальним плином життя хат уже не будують. Мені привелося. Для дітей, якщо я волів, аби дітей не розігнали з садиби в Ужгороді, яка належить до найкращих за розташуванням, сонцем і т. п. Хату дітям я уже не рік-не два буду, а собі життя ускладнив. Щастя в тім, що від початку нового приходу в активний літературний процес з видаванням книжок в 1977 році (після «Березневого снігу» я ледве не цілих десять років не друкувався) я мав досить таки переконливі заробітки – книг вийшло чимало, окрім оригінальних. Та й що казати. Уявіть собі – книги виходили, гроші нагромаджувалися. Нині все стало б половиною... А так буде хата і для внуків... Який господар не готовий був для подібного і притерпіти негараздам?.. Нині жадаю і прагну тільки одного: ще трохи віку, ще трохи снаги, ще трохи того благодатного і благословенного стану, коли художня проза пишеться...

Шкодную, болить мене, що не вийшли нові два томи вибраного попри ті два, які я мав в 1982... Всього в одному екземплярі я маю верстку від «Дніпра» на чолі з Тарасом Івановичем Сергійчуком. О, ласкава Доле, дай дочекатися днини, коли таки я побачив би у себе (хіба тільки?) двотомник й порадив йому не тільки духовно, але й предметно!

Здається, понаписував я Вам всіякого. Гадаю, сварити не будете ще й тому, бо не так далеко Новий, писати належить.

Щиро-щиро обіймаю Вас і бажаю Вам Нового у благодаті, здоров'ї і тих радостей, які до нас приходити повинні. Нехай з Вами буде все-все прекрасне!

Щиро Ваш Ів. Чендей

14 грудня 1993 в Ужгороді.

Телеграми

№ 1 (1992)

Телеграма Київ 30/3001 24 20/5 1610 =
Серія Е52 Ужгород Петрова 15 Майстрові Чендею=
Дорогий Іване Михайловичу Прийміть якнайсердечніші здоровлення великої Вам життєвої снаги на довгі роки Обнімаю= Ваш Григорій Сивокінь=
[20.05.1992 за поштовим штемпелем]

№ 2 (2002)

Телеграма Київ 54/101 26 20/5. 1004
Люкс Ужгород, вул. Висока 15 Майстрові Чендею
Дорогий Іване Михайловичу! Ювілей Ваш світлий відзначаю фундаментально. Вітаю Вас щиро. Зичу здоров'я і великої віри життєвої.
Григорій Сивокінь
[20.05.2002 за поштовим штемпелем]

Додатки

№ 1

Григорію СИВОКОНЮ – 50

Критик і літературознавець Григорій Сивокінь. І тут мимоволі уже зринає думка про справді потужну плеяду трудівників нашого українського літературознавства, сучасної критики з поглибленою обізнаністю та підвищеними вимогами, з невідмінним відчуттям потреби аналізу окремих явищ по строгих правилах краси поспіль з безкомпромісною громадянською чесністю та мужністю – хіба не єдино вони і можуть характеризувати істинний талант, істинну творчу особистість? І в потужній плеяді цій одне зі справді почесних місць по заслуженому праву належить Григорію Сивоконю.

Народився він в селі Артемівці на отій благословенній і благодатній Полтавщині, що дала щедро нашій рідній культурі не одне славне велике ім'я. В 1955-му закінчив Харківський університет, тут навчався і в аспірантурі. Робота журналіста, видавничого працівника спершу у Харкові, відтак в Києві – закономірний і такий частий шлях як до літературної, так літературно-критичної, зокрема наукової діяльності. Він став кандидатом філологічних наук, нині працює старшим науковим співробітником Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. І не тільки! Його докладний аналітичний талант, прониклива вимогливість до того, що твориться і діється в літературі, чим живе слово, у чому його неминуща зваба, сила і краса, при всьому його непоспішлива вдумлива працьовитість закономірно обумовили цілу низку літературознавчих і критичних книжок, котрі ввійшли помітним доробком не єдино автора, але й окремі стали явищем в нашому літературно-критичному господарстві.

«Життєва переконливість героя» (1965), «Художня література і читач» (1971), «Друге прочитання» (1972), «Визначеність таланту» (1978), «Динаміка новаторських шукань» (1980) – ось іще не все з досі виданих Сивоконем книжок, не говорячи про велике число його статей, виступів, рецензій в журналах та газетах, участь в різних обговореннях та дискусіях по актуальних проблемах літературного життя.

Одні назви книжок Сивоконя Г.М. засвідчують його дослідницькі уподобання та зацікавлення, основу його турбот та неспокоїв. А турботі ці справді насущні, вкрай актуальні, сказати б – жагучі.

«Критика, що вмє захоплюватись, вмє сприймати прекрасне так само гостро, як новизну і важливість творчої ідеї, любителів художньої книжки, знавцеві літератури, широкому читачеві, зрештою, може сказати значно більше, ніж критична інтерпретація, надміру раціоналістична, утилітарна, сьогоденно практична. А прийняття такої критики читачем, мабуть, і є найдорожча нагорода для кожного, хто вибрав собі неспокійний критичний фах. Ради цього, ясна річ, варто працювати послідовно, наполегливо, незважаючи на труднощі».

Ось цитати зі 158 сторінки Сивоконевої книжки «Визначеність таланту». Науковець, дослідник, критик весь у ній. Зі своїм темпераментом, баченням творчості і суті мистецтва слова, відчуттям завжди стурбованого, завжди причетного до творення краси обов'язку.

Критичний фах справді неспокійний. Труднощів тут справді багато саме для того дослідника – науковця, критика, – котрий найпрекраснішою дамою свого серця вважає Літературу³⁸.

Мені здається, що він, Григорій Сивокінь, міг би помилитися, даючи оцінку певному твору з-під пера літератора. Подібне – людське, як говорили іще латиняни. Проте я певен, що він не здатний сфальшивити, покрити душою, піти на³⁹ компроміс з совістю при всіх складностях, що їх тут-там може висувати життя. А це риса вкрай дорожчінна. Саме подібне може піднімати авторитет критика високо.

Авторитет літературного критика Г.М. Сивоконя високий⁴⁰.

Особисто між нами – літератором і критиком – стосунки склалися щасливо навіть в разі, коли окремі зауваження Сивоконя викликали⁴¹ внутрішній спротив – було подібне після першого прочитання Григорієм Матвійовичем роману «Птахи полишають гнізда». Докладніше, глибше, внаслідок і предметніше, повніше⁴² було витлумачено роман після прочитання другого. Це й відбилося у відповідній книзі критика. Цікаво було спостерегти творчу здатність переосмислювати уже, здавалось би, осмислене, переоцінювати раз оцінене замість чіпкої зятятості – в примітивних та амбінних буває. Вміння знову й знову повертатися до окремих явищ для літературного критика – от вистачало б тільки часу! – така ж необхідність, як і вміння літератору бодай раз, бодай іще раз повернутися до вже⁴³ зробленого, тим більше, коли знову й знову працювати є над чим.

Зовсім недавно від Григорія Матвійовича я отримав хвилюючого листа. Писав він у ньому про те, як переїжджала його мама з Полтавщини на постійне проживання до великого столичного Києва. І було в тому описі душевних сум'ять маминих, синівних воістину⁴⁴ од птахів, що назавжди полишають гнізда, а тут уже сповняються раніше невідомими почуваннями... Отак життя знову й знову критикові-творцеві, пев-

³⁸ Закр. «важить собі завдання, що стоїть перед цінителем сучасного літературного процесу, окремо взятих певних явищ». – С. К.

³⁹ Закр. «явний». – С. К.

⁴⁰ Закр. «і це так приємно!». – С. К.

⁴¹ Закр. «у мені». – С. К.

⁴² Слово «цікавіше» випр. так, як у тексті. – С. К.

⁴³ Закр. «раз». – С. К.

⁴⁴ Закр. «щось». – С. К.

но, дарує хвилини, коли він уже по-новому, глибше, докладніше збагає само життя... Оце саме, що єдино й здатне жити художнє слово. І, зрозуміло, також слово критика-творця.

Він обрав собі неспокійний критичний фах. Труднощів у нього⁴⁵ багато. Він далекий од роз'їдаючого душу практицизму, заземленої і так заземляючої утилітарності. Він вмє захоплюватися і прекрасне сприймати гостро. Побажати хочеться йому і далі неспокою в роботі. При цьому хочеться побажати йому спокою для душі. Ще доброго здоров'я для роботи плідної.

Ів. Чендей Ів. Чендей

3/VIII – 81

№ 2

Вступне слово Г. Сивоконя на зборах Творчого об'єднання київських критиків

Хочу нагадати тут одну досить давню історію з повістю І. Чендея «Іван», вперше видану ще 1968 року і потім надовго загнану в своєрідне літ. підпілля разом з її автором. Ця тепер уже суто літературна історія має, з одного боку, пряме відношення до теми про долю письменника, митця в суспільстві, з другого боку, – до релігійної теми в нашій літературі, що, власне, і спричинила була великі неприємності Чендееві. Зараз ця повість, можна сказати, реабілітована і знову видана. Та мова не про це.

Хто пам'ятає, конфлікт в «Івані» між попом Стахом і начальником місцевого масштабу Каламарем, котрий, крім усього іншого, і проти «опіуму», проти попівської застарілої науки, Іван Стах з властивою йому м'якістю питає:

– ...Але я хотів би знати: що ти їм даси? Що ти сам даси їм замість неї? Коли у них є не тільки отут! – Стах узявся рукою за черво, а далі перевів долоню до серця: – Коли у них є і отут!... Що ти їм даси, коли вони чогось та потребують... Я старий. Може, вже й дурний, та хотів би чути од тебе, молодшого!..

Каламар зібрав чоло двома великими пругами:

– Я їм дам клуб!

– Мало!

– Я їм дам кіно!

– Мало! Іване Івановичу!..

– Я їм дам ще співи!

– Мало! Дай більше! Не скупися!..

– Я їм дам забаву!

– Мало! Забави мало!..

Каламар звів палець угору – щось шукав.

– Гм?.. Що я їм дам?.. Ну, дам їм ще лекцію!

– Мало, Іване Івановичу!..

– А ви що їм дасте? – раптом гість розсердився. – Казочку про Адама і Єву? Про Каїна і Авеля?...

(с.1 4–15).

Мав у повісті минутися цілий сюжет, внаслідок якого Каламар став перед лицем найвищого Судді людського – смерті (цікаво, що ця тема як предмет серйозного осмислення в радянській літературі з часом майже зникла?), – щоб він, Каламар, дійшов іншого погляду на світ і на себе:

– А хіба кожен на землі не мусить мати свого бога?.. Мало, великого... Ніби Іван Іванович уже не просто говорив, а щось витверджував, доводив, когось невідомого і далекого запитував.

– А де мій бог? Де мій бог? – голосно гукнув... (62).

– Де мій бог?

І заривав» (63).

Притчеподібність чи й дидактичність повісті Чендея – далеко не єдиний предмет, вартий осмислення в літературному плані. Бо, здається, урок, у той час даний самому письменникові, сьогодні для нас ще більш промовистий, аніж суто літературне значення його твору. Може, й тодішні критики цієї повісті питають себе сьогодні – де їхній бог?

Історію з Іваном Каламарем легше всього звести до всім відомої народної мудрості: як до горя, так і до Бога. Легко звести до неї, мабуть, і ті переміни, що нині відбуваються в нашій свідомості, в літературному мисленні. На наших очах уклався цей величезний діапазон – від «О, не даремно, ні моя старенька мати зняла з своїх дітей дукатики й хрести» до твердження нашого сьогоднішнього доповідача, яке він, певне, повніше розгорне в своєму виступі: «Релігія – це шлях волі, вона допомагає людині здійснювати космічну переорієнтацію, знаходити своє центральне місце в ньому. Це шлях внутрішньої свободи, яка, на мою думку (на Мовчанову думку, тобто), неможлива без свободи зовнішньої, тобто національної, тобто державної, тобто волі особи, що забезпечується правами людини, забезпечується державними гарантіями...» (Літературна У[країна], 1990, №12).

Після цих слів, мабуть, цілком ясно, чому винесена на сьогоднішнє обговорення тема після попередніх зборів має своє продовження – випадок поки що єдиний у практиці роботи ТОК. Зрозуміло також, що навіть у суто літературному плані (а сьогодні саме він, у задумі, повинен бути головним) ця тема винятково широка. Адже це може бути релігійне мислення в історії української літератури й атеїзм як певна тенденція

⁴⁵ Закр. «зрозуміло». – С. К.

нашої літературної історії, релігійні сюжети як привід притчеподібної художності (від Шевченка до Василя Земляка) і словесно-образна фактура художньої мови з використанням релігійної атрибутики.

Однак, як мені здається, успіх нашого зібрання буде тим певнішим, чим глибше осягнемо ми релігійну свідомість з її величезними духовними набутками, з її філософічністю і гуманістичними вічними істинами в новому суспільно-політичному, історичному, національному контексті, отже – і в контексті сучасного літературного розвитку.

А втім, доповідач напевне краще скаже про все це і задасть відповідний напрям наступного обговорення.

Гр. Сивокінь

25. III. 90

Сидір Кіраль – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Київ, Україна; lingvo_dek@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3925-320>

Sydir Kiral – Doctor of Philology, Professor, Head of the National Bibliography Department of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine; lingvo_dek@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3925-320>